

Ірина Орлевич

ORCID: 0000-0002-7530-9833

(Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
Інституту релігієзнавства - філія Львівського музею історії релігії)

Українська світська інтелігенція кінця XVIII – першої половини XIX століття: походження, освіта та роль у суспільно-політичному житті (на прикладі Львівського Ставропігійського інституту)

Українська інтелігенція світська кінця XVIII і першої половини XIX століття: гене́за, виховання і ролі в житті суспільному і політичному (на прикладі Львівського Інституту Ставропігійського)

W niniejszym tekście przeprowadzono analizę udziału ukraińskiej świeckiej inteligencji końca XVIII i pierwszej połowy XIX wieku w kulturze, nauce oraz polityce Galicji. Wykazano, że do 1848 roku jedyną świecką instytucją reprezentującą inteligencję ukraińską był Lwowski Instytut Stauropigialny. Dominującą grupę wśród świeckiej inteligencji ukraińskiej stanowili urzędnicy administracji państwowej. Ze względu na pochodzenie społeczne były to głównie osoby wywodzące się z rodzin duchowieństwa greckokatolickiego, rzadziej z rodzin inteligencji. W pierwszej połowie XIX wieku wspólnie z duchowieństwem greckokatolickim kierowali ruchem narodowym Ukraińców w Galicji Wschodniej.

Słowa kluczowe: inteligencja świecka, Lwowski Instytut Stauropigialny, rusofil, Galicja Wschodnia.

В українській історіографії, як і в зарубіжній, утвердилася думка, що чи не єдиною провідною верствою українців Галичини в першій половині XIX ст. було духовенство¹. Власне тому така незначна увага приділяється представникам світської інтелігенції, які насправді, поряд зі священниками, мали великий вплив у галицькому громадсько-культурному та політичному просторі. Свідченням існування такої суспільної верстви в то-

¹ Див.: N. Kolb, „Z Bohom za Tserkvu i vitchyznu”: hreko-katolyts'ke parafial'ne dukhovenstvo v Halychyni u 90-ky rokakh XIX stolittia, Zhovkva 2015.

гочасному українському соціумі на цих теренах є діяльність Львівського Ставропігійського інституту – правонаступника Успенського братства, що відоме в історії українського народу своєю активною роллю в соціальному, релігійному та культурному житті України XVI–XVIII ст.² (у 1788 р. реорганізоване австрійською владою в Інститут).

Наприкінці XVIII ст. Австрійська імперія, до складу якої 1772 р. ввійшла Галичина, переживала реформування суспільства в дусі просвітництва і раціоналізму³. Край став об'єктом реформаторських заходів Марії-Терезії (1740–1780) і Йосифа II (1765–1790), які створили передумови для соціально-економічного, культурного та релігійного поступу галицьких українців, «закладаючи тим самим фундамент під українське національне відродження»⁴. Ініційоване імперською владою перетворення Ставропігії на Інститут у період секуляризаційної політики, коли всі братства підлягали ліквідації, потрібно розглядати як вияв прихильності австрійських можновладців до русинів (українців) Галичини та фактичне визнання їх як окремого народу. Унікальність цієї інституції полягає у тривалій хронології її функціонування (понад 300 років) і тяглості історичної традиції, що засвідчує «Album czyli ksiega wpisujacuch sie przyjetych do Instytutu stauropigialnego czlankow»⁵ зі списком членів Ставропігії від 1586 до 1939 рр.

Визначальним завданням Інституту, згідно зі статутними документами, було збереження греко-католицької віри східного обряду та сприяння руській народності в її просвітньому і релігійно-моральному розвитку⁶. Принцип членства в цій організації ґрунтувався на релігійній, національній та соціальній належності, з огляду на що можемо стверджувати про існування релігійної та національної ідентичності в її діячів⁷. Основними вимогами до кандидата в члени Ставропігії були: греко-католицьке віро-

² Див.: Ja. D. Isaievych, *Bratstva ta jikh rol' v rozvytku ukrains'koi kul'tury XVI–XVIII st.*, Kyiv 1966.; O. Kyrychuk, I. Orlevych, *L'vivs'kyi Stavropihiis'kyi instytut (1788–1914). Rol' u suspil'no-politychnomu ta relihiinomu zhytti ukraintsiv Halychyny*, L'viv 2018.

³ H. Wereszycki, *Pod berlem Habsburgów*, Kraków 1972, s. 23.

⁴ I. Khymka, *Relihiia i natsional'nist'v Ukraini druhoi polovyny XVIII–XX st.* [in:] *Kovchek: Naukovyi zbirnyk iz tserkovnoi istorii*, L'viv 2003, ch. 4: *Ekleziial'na j natsional'na identychnist' hreko-katolykiv Tsentral'no-Skhidnoi Jevropy*, red. O. Turii, s. 57.

⁵ *Album czyli ksiega wpisujacych sie przyjetych do Instytutu stauropigialnego czlonkow*, *Arkhiv l'vivs'koho istorychnoho muzeiu. Viddil fondiv (rukopysy)*, inv. № 135, 568 ark.

⁶ *Tsentral'nyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy*, m. L'viv (далі – TsDIA Ukrainy u m. L'vovi), f. 129, op. 2, spr. 4, ark. 2.

⁷ Як відомо, у цей період, який в історії називають добою формування націй, носіями національної свідомості по всій Європі були переважно інтелектуали, політична еліта й жителі великих міст. Більшість селян і мешканців малих міських поселень не мали чіткого уявлення про те, до якої нації належать. (Ja. Hrytsak, *Narysy z istorii Ukrainy: formuvannia modernoi natsii XIX–XX stolittia*. Kyiv 2000).

сповідання, руська національність і посідання високого становища в суспільстві через заслуги в галузі науки, літератури, культури, володіння певним майном⁸. Отже, Ставропігія стала елітарною світською організацією, що об'єднувала руську інтелігенцію. До Інституту належали видатні діячі науки та культури, представники українського шляхетства, промислових кіл, чиновництва. Серед них: учений-філософ Петро Лодій, історик Денис Зубрицький, професор філософії Чернівецького ліцею Іван Барановський, доктор права Іван Зарицький, канцелярист апеляційного трибуналу Лев Сосновський, крайові адвокати Яків Арфинський та Яків Березницький, радники львівського магістрату Іван Бачинський та Олександр Ілляшевич, секретар магістрату Стефан Керичинський, крайовий адвокат граф Владислав Єльський, підприємець Іван Товарницький та ін.

Аналіз особового складу Інституту здійснено на основі вже названого «Album...», протоколів Ставропігії та її періодичного видання «Временник», у якому публікувалися відповідні біографічні дані (підготовлені до друку В. Вавриком до 350-річчя установа)⁹. Дослідження походження, як і рівня освіти членів Ставропігії, ускладнюється браком інформації (перелічені шойно джерела не містять усіх необхідних відомостей, а за період кінця XVIII – першої половини XIX ст. взагалі подаються переважно лише прізвища). Загалом з 1789 р. до 1851 р. до цієї організації вступило 135 осіб. Щодо їхньої професійної зайнятості знаємо тільки про 52 із них: 45 були чиновниками, четверо – вчителями, по одному реалізували себе як професор, викладач, підприємець.

Отож найбільший відсоток у Ставропігійському інституті становили чиновники. Це, вочевидь, пов'язано з тим, що із входженням Галичини до Австрії край став носієм австрійської централістсько-бюрократичної урядової системи¹⁰, в якій діячі Ставропігії посідали чільні позиції.

У Львові, як адміністративному центрі краю, розмістилися крайові органи влади: губернаторство, фінансова колегія, державна бухгалтерія, кримінальний, апеляційний і шляхетський суди, будівельна дирекція та дирекція державних маєтків. Центральним органом політичної та адміністративної влади на цих теренах було Галицьке губернаторство, створене 13 травня 1773 р. Воно підпорядковувалося Надвірній канцелярії у Відні. Право призначати й відкликати губернатора належало цісареві. Губерна-

⁸ TsDIA Ukrainy u m. L'vovi, f. 129, op. 2, spr. 4, ark. 5.

⁹ V. Vavryk, *Chleny Stavropigiona za 350 liet (1586–1936)* [in:] *Jubileinyi sbornik v pamiat' 350-lietia L'vovskogo Stavropigiona*, L'vov 1936, s. 62–143.

¹⁰ F. Steblii, *Chasy avstriis'koho absoliutizmu (1772–1860-ti roky)*. *Administratyvno-pravovyi status. Systema upravlinnia* [in:] *Istoriia L'vova: u 3 t.*, red. Ja. Isaievych, M. Lytvyn, F. Steblii, L'viv 2007, s. 10–11.

торство формувалося з губернатора, президента, віцепрезидента, кількох радників двору, кільканадцяти радників губернаторства та нижчого канцелярського персоналу. Воно поділялося на департаменти, функції яких періодично змінювалися. Бюрократичний апарат мав тенденцію до розростання. Якщо спершу в Галицькому губернаторстві було шість департаментів, то у 1809 році – уже дев'ять. Остаточні рішення ухвалювала президія, до якої входили губернатор, керівник губернiального бюро (з окремими дирекціями – протоколювання, реєстрації актів, обслуговування, і штатом перекладачів: двоє – з польської, по одному – з румунської й української мов), віцепрезидент і радники двору¹¹. Серед членів Ставропігії, які обіймали там посади, були: два канцеляристи губернії – Григорій Білінський і Микола Юристовський (в Інституті з 1828 р.), та один акцесист¹² – Іван Соханевич (вступив до Інституту у 1831 р.).

Вісім ставропігійських діячів працювали в державних фінансових службах, посідаючи різні уряди – чиновника повітової фінансової дирекції, акцесиста обласної бухгалтерії¹³, акцесиста рахункової канцелярії, ад'юнкта¹⁴ при фіскусі, інгросиста¹⁵ бухгалтерії, офіціала рахункового уряду, актуарія¹⁶ львівського синдикату та інгросиста львівської табелі.

Одним із головних органів міського самоврядування у XVIII ст. був магістрат, чиновники якого відігравали вагомий роль у функціонуванні австрійського бюрократичного апарату. Після скасування магдебурзького права (патентом цесаря Йосифа II від 1768 р.) 1 листопада 1787 р. розпочав свою діяльність новостворений львівський магістрат, який складався з трьох сенатів: цивільного, кримінального та політичного¹⁷. Згідно з цесарським рескриптом від 18 жовтня 1786 р., цей орган місцевої влади очолювали президент і віцепрезидент. У їхньому підпорядкуванні було 12 радників у цивільно-карних і чотири – у політичних справах, по чотири секретарі та протоколісти і ще 24 інші службовці, разом 50.

У 1805 р. уряд, намагаючись обмежити значущість самоврядування, позбавив міський відділ права обирати радників магістрату. Відтоді члени цивільного і кримінального сенатів уже призначалися апеляційним судом, а політичного сенату – губернаторством. Так магістрат остаточно

¹¹ O. Arkusza, V. Szandra, *Ukraina v XIX stolitti: liudnist' ta imperii*, Kyiv 2022, s. 153–154.

¹² Акцесист губернії – молодий юрист, якого допускали на засідання суду для набуття практики.

¹³ Акцесист обласної бухгалтерії – канцелярист середнього управлінського рівня.

¹⁴ Ад'юнкт – помічник або заступник чиновника

¹⁵ Інгросист – особа, яка веде іпотечні книги (книги застави майна).

¹⁶ Актуарій (або писар) – чиновник, який робить записи до урядових книг.

¹⁷ F. Steblii, *Chasy avstriis 'koho absolutyzmu...*, s. 10–11.

перетворився на елемент державного управління – міське самоврядування зникло¹⁸. Справочинство в магістратах велося німецькою. Посади бургомістрів зазвичай обіймали німці, натомість поляків та українців можна було побачити тільки серед радників і допоміжних служб. Більшість таких українських урядників належали до Ставропігії. На початку це були 16 чиновників магістрату: секретар, двоє радників, троє офіціалів, актуарій, оцінщик (таксатор) та ін.

Радниками львівського магістрату стали, зокрема, Іван Бачинський та Олександр Ляшевич, які поєднували свою чиновницьку роботу з активною діяльністю в Ставропігії. Бачинський долучився до кола ставропігійських братчиків у 1789 р., за його сеньйорства було оновлено вежу Корнятка (1792–1795 рр.), а також завершено спорудження будинку № 193 на вулиці Руській, поряд з Успенською церквою (в 1801 р.). Ляшевич упродовж 1812–1813 рр. виконував обов'язки другого старійшини, а від 1817 р. й аж до своєї смерті в 1825 р. – першого старійшини. Згодом уряд радника магістрату посідали Ігнатій Волос, Іван Зарицький, Петро Кадерножка, Іван Сітницький, Іван Стояловський, Модест Хомінський¹⁹. Секретарем магістрату був Степан Керичинський, який також займав керівні посади і в Ставропігії: 1833 р. – другий старійшина, 1846–1850 рр. – перший старійшина.

Новосформована австрійська бюрократія стояла на одному щаблі з тогочасними бюрократіями Європи. Вона була професійно підготовленою, поділена за ранговим принципом, допомагала у проведенні реформ і слугувала дієвим чинником модернізації держави²⁰. Умовою отримання чиновницької посади в Галичині наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. було володіння німецькою, латиною та будь-якою слов'янською мовою. За розпорядженням цісаря від 1 грудня 1785 р. все справочинство в магістраті перевели на німецьку мову²¹. Оскільки ефективність чиновницького апарату безпосередньо залежала від фахової підготовки та належної освіти його представників, австрійський імператор Йосиф II спеціальним дипломом у жовтні 1784 р. відновив діяльність Львівського університету. Окрім відновлених колишніх філософського й теологічного факультетів, того ж року було створено ще юридичний і медичний. Саме юридичний факультет забезпечував підготовку висококваліфікованих правників, у т. ч. суддів для коронного краю Галичини і Лодомерії. Університетську освіту мали більшість русинів на чиновницьких посадах,

¹⁸ *Ibid.*, s. 11.

¹⁹ *Ibid.*, s. 12.

²⁰ O. Arkusza, V. Szandra, *Ukraina v XIX stolitti...*, s. 160–161.

²¹ F. Steblii, *Chasy avstriis 'koho absolutyzmu...*, s. 12.

передовсім юристів (як-от Іван Борисикевич, Юліан Лаврівський, Антоній Павенцький та ін.). Загальна ж кількість членів Ставропігії, яким вдалося отримати такі посади в державних органах управління за досліджуваний період, становить 17. Це детаксатор Золочівського округу, краєвий адвокат у Львові, двоє радників апеляційного суду (трибуналу) у Львові, канцелярист апеляційного трибуналу, радник шляхетського трибуналу, радник верховного суду, чотири радники кримінального суду, радник суду, суддя $\frac{1}{4}$ частини Львова, нотаріус Коломийського округу, актуарій у суді, секретар Львівського форуму²², регістрант^{23**} форуму. Ще один – адвокат, який не вважався державним чиновником.

З'ясування соціального статусу членів Ставропігії ускладнене тим, що джерельно зафіксовано посади лише третини з них. З-поміж тих осіб, стосовно яких ця інформація існує, близько 90 % були чиновниками, а решта – творчою інтелігенцією (нагадаємо, що вступити до Інституту могли тільки світські особи з високим соціальним статусом). Пересічно щорічне число ставропігійських діячів дорівнювало 60²⁴. Частку ж світської інтелігенції, що залишалася поза Ставропігією, встановити наразі не реально через відсутність документів. Що ж до кількості всіх чиновників у Львові, то на 1800 р. їх нараховувалося 790, у 1830 р. – 1430²⁵, а у 1843 р. – 1 424. Тобто, якщо взяти до уваги наявні списки членів Інституту, виходить, що в загалі австрійського чиновництва представники цієї установи склали менше відсотка. І все ж, навіть попри таку нечисленність у системі державного управління, для українців це була еліта руського суспільства. Саме вони, діячі Ставропігії, своєю творчою та суспільною активністю, зокрема науковими студіями в царині історії, етнографії, фольклористики й мовознавства, збагатили культурну спадщину народу, зробили певний внесок у закладання ідейних підвалин українського національного відродження, започаткування боротьби галицьких українців за рівні права з іншими народами Габсбурзької монархії. Саме Ставропігія, в умовах фактичної відсутності місцевої української політичної еліти (що детермінувалося насамперед перебуванням Галичини в межах іншої держави), взяла на себе, разом із позаінститутською частиною світської інтелігенції та духовенством, роль лідера нації.

Збірний просопографічний портрет членів Інституту досліджуваного періоду такий: більшість з них народилися в сім'ях греко-католицьких священників, незначна частка походила з родин інтелігенції і, вже радше як

²² Тут у значенні місця правосуддя – суду або трибуналу.

²³ Регістрант – секретар або архівіст у суді.

²⁴ I. Orlevych, *Stavropihiis'kyi instytut u L'vovi (kinets' XVIII – 60-i rr. XIX st.)*, L'viv 2001.

²⁵ F. Steblii, *Chasy avstriis'koho absoliutyzmu...*, s. 10.

виняток, з бідних родин. Останню категорію репрезентує Іван Товарницький (1782–1869 рр.) – один із перших українських промисловців у Львові, колекціонер, меценат. Виходець з бідної сім'ї, він завдяки своїй праці став власником найбільшого в місті кондитерського закладу. Був членом міської ради, куратором Галицької ошадної каси (з 1850 р.), почесним членом музичного товариства. По вступі до Ставропігійського інституту (1842 р.) – його старійшина (1846–1851 рр.), віцесеньйор (1861–1869 рр.), сеньйор (1852–1860 рр.).

Шляхетське походження мали Григорій Білинський, Юрій Мановарда. До родини герба Сас (шляхетський герб, що об'єднував більшу частину руської шляхти в Галичині) належали Денис Зубрицький і Юліан Лаврівський. Владислав Єльський, єдиний поляк, прийнятий до Інституту, був графом.

Більшість, як уже зазначалося, закінчили юридичний факультет, окремі здобули гімназійну освіту. Захар Авдиківський, наприклад, навчався у Бережанській гімназії, Д. Зубрицький – у Львівській.

Правонаступність Інституту щодо Успенського братства забезпечувала йому авторитет серед руської інтелігенції. Належати до Ставропігії вважалося честю²⁶, слугувало доказом високої руської свідомості. За словами тогочасників, той, хто записався «в члени закладу народного Ставропігійського, всенародно довів, що він русин і руський християнин»²⁷. Цей високий моральний авторитет сприяв формуванню середовища людей з руською національною ідентичністю, і вони, відповідаючи на виклики модернізаційних процесів, що ширилися тоді теренами Австрійської держави й інших європейських країн, виправдали покладені на них очікування і, віддавшись науковій, літературній та суспільній діяльності, стали на захист національних прав свого народу.

Так, член Ставропігії, професор філософії Львівського університету Петро Лодій ще у 1789 р., разом з університетськими професорами-українцями Ф. Захаріясевичем, А. Радкевичем та І. Земанчиком, звернувся до уряду з вимогою забезпечити рівні права руських професорів з усіма іншими²⁸. У той час, коли питання поділу Галичини за національною ознакою на східну (українську) і західну (польську) набувало для українського населення все важливішого значення, Денис Зубрицький написав працю

²⁶ М. Vozniak, *Jak probudylosia ukrains'ke narodne zhyttia v Halychyni za Avstrii*, L'viv 1924, s. 70.

²⁷ *Vidpovid' na osvichennia K. Vinkovs'koho J. Levyts'koho*, „Zoria halyts'ka” 1848, 10 zhovtnia, 17 zhovtnia, 24 zhovtnia, ch. 22–24.

²⁸ Ja. Holovats'kyi, *O piervom litieraturno-umstviennom dvizhenii rusinov v Galitsii so vriemion Avstriiskogo vladieniia v toi ziemlie*, L'vov 1865, s. 92.

«Границя між руським і польським народами в Галичині»²⁹, в якій науково визначив західну етнічну межу української території.

Із науковими обґрунтуваннями на підтримку українського народу виступив Антін Петрушевич (історик, дослідник історії Галичини, священник), який у 1848 р. висловився за навчання руською мовою в народних школах Східної Галичини. Він стверджував, що лише навчаючи мовою, якою народ «від віків мовить», можна досягти «найкращих результатів на освітянській ниві», натомість занедбання в цій галузі призведе до денационалізації: «народи гинуть з втратою мови». А. Петрушевич підкреслював, що руська молодь має підстави пишатися героїчними сторінками історії свого народу, і потрібно дбати, аби їхні прагнення відповідали інтересам вітчизни, і тільки тоді «вони не зможуть похитнутися і відступити від своїх національних переконань»³⁰.

Член Ставропігійського інституту та активний діяч українського національного відродження Теодор Леонтович опублікував брошуру «Odpowiedź na artykuł o nieistnieniu Rusinów». У ній автор доводив безперечне історичне право українського народу на назву «Русь»: «Україна є тим центральним пунктом, де назва „Русь” наново повстає»³¹. Він заперечував тезу, що головною ознакою національної самоідентифікації в Галичині виступає релігійний обряд, навпаки, українець «відрізняє [...] ці обряди за народністю, бачить, що латинського обряду є поляки, грецького – русини, називає перше польським, а друге руським, в протилежному випадку, беручи різницю згідно обряду, називали б перших латинниками, других греками», а німців уважали поляками, адже вони також належать до латинського обряду³².

Заснування першого періодичного видання українською мовою в березні 1848 р. стало можливим завдяки поєднанню ініціативи Ставропігії та підтримки з боку Галицького губернаторства, яке напередодні революції було зацікавлене у зміцненні позицій руської спільноти як протизваги ірредентизму поляків³³. 16 березня 1848 р. президія Галицького губернаторства надала дозвіл Інституту на друк газети «Галицька пчола», редактором якої погодився стати Д. Зубрицький, однак через революційні події 1848 р.

²⁹ I. Bryk, *Pochatky ukrains'koi presy v Halychyni i L'vivs'ka Stavropihiia* [in:] *L'vivs'ka Stavropihiia. Mynule i suchasne: zb. L'vivs'koi Stavropihii*, red. K. Studyns'kyi, L'viv 1921, t. 1, s. 191.

³⁰ A. Pietruszewicz, *Slów kilka napisanuch w obronie ruskiej narodowosci*, Lwow, 1848 [in:] *TsDIA Ukrainy u m. L'vovi*, f. 765 (Anton Petrushevych), op. 1, spr. 4, ark. 6, 55.

³¹ T. Leontowicz, *Odpowiedź na artykuł o nieistnieniu Rusinów*, Lwów 1848, s. 10.

³² *Ibid.*, s. 3–4.

³³ I. Bryk, *Pochatky ukrains'koi presy v Halychyni...*, s. 110.

у ставропігійській друкарні почали тиражувати політичний часопис «Зоря Галицка», редагований Антоном Павенцьким³⁴ (журналіст та юрист за освітою). Власне А. Павенцький і був автором відозви до народу з нагоди ліквідації панщини.

Знаковою подією для українців Галичини стала «Весна народів» 1848 р. Її невід'ємною компонентою були визвольні рухи багатьох поневолених народів Східної та Центральної Європи, їхня боротьба за досягнення національної свободи. Про свої національні права заявили й українці. 2 травня 1848 р. у Львові, у приміщенні собору Святого Юра, вони створили свою першу політичну організацію – Головну руську раду (ГРР) на чолі з єпископом Г. Яхимовичем, яка, будучи виразником народних інтересів, відстоювала їхні права перед австрійським урядом. У відозві ГРР до народу та наступних петиціях проголошено програму забезпечення вільного національного розвитку українців, який мала б уможливити українська автономія в Східній Галичині, постала в результаті вже згаданого поділу Галичини на дві частини³⁵. Члени Ставропігії, активні учасники революційних подій 1848 р., були численно представлені й у першому політичному органі галицьких українців: із 66 членів-засновників ГРР 22 належали до Інституту³⁶, а Т. Леонтович навіть був обраний секретарем ГРР. Загалом соціальний склад цієї політичної організації був такий: 20 чиновників, 18 духовних осіб та 9 представників світської інтелігенції, 13 студентів, п'ять міщан і один підприсмець³⁷.

Непересічним діячем Головної руської ради був ставропігійський активіст Іван Борискевич. Він увійшов до делегації, яку ГРР послала до Праги з метою задекларувати перед слов'янським світом про існування окремішнього українського народу. У промові, виголошеній на слов'янському з'їзді, І. Борискевич заявив, що українці визнають себе окремим народом і прагнуть скористатися демократичними правами і свободами. Він звернувся з проханням прийняти українців Галичини до слов'янської федерації в межах Австрійської держави. І хоча участь у цьому полінаціональному форумі не дала галичанам жодних практичних результатів, проте вона мала значний моральний ефект – уперше з високої трибуни так сміливо і переконливо було заявлено про національні інтереси українського народу³⁸.

³⁴ L'vivs'ka natsional'na naukova biblioteka NAN Ukrainy im. V. Stefanyka NAN Ukrainy. Viddil rukopysiv, f. 167, op. 11, spr. 2416, ark. 4, 8, 10.

³⁵ F. Steblii, „Vesna narodiv” u L'vovi [in:] *Istoria L'vova: u 3 t.*, red. Ja. Isaievych, M. Lytvyn, F. Steblii, L'viv 2007, s. 156.

³⁶ I. Orlevych, *Stavropihiis'kyi instytut u L'vovi...*

³⁷ F. Steblii, „Vesna narodiv” u L'vovi..., s. 154.

³⁸ *Ibid.*, s. 161–162.

Учасники з'їзду від Галичини підтримали головний документ Празького з'їзду – «Маніфест до європейських народів», у якому йшлося про скликання загальноєвропейського конгресу, що повинен був стати гарантом вирішення спільних міжнародних проблем. Проте з'їзд так і не досягнув своєї головної мети – загальнослов'янської єдності. Це було спричинене тим, що слов'янські народи переживали тоді процеси формування нації, в яких домінувала тенденція до диференціації, а не до інтеграції. Не вдалося повністю подолати українсько-польського протистояння, що далось взнаки і в роботі польсько-української секції. Укладена між обома сторонами угода передбачала тільки досягнення в Галичині мовної та релігійної рівноправності.

І. Борисикевич виступив організатором Собору руських учених – першого зібрання українських діячів науки, освіти та культури Галичини, яке мало на меті об'єднати наукові, літературні й освітні сили та визначити головні напрями їхньої діяльності задля підвищення освітнього рівня народу. Цьому діячеві належить також ініціатива створення національної гвардії³⁹.

Члени Інституту, як і вся українська інтелігенція того часу, були полонізовані. Тож і своє справочинство вони провадили польською мовою. Протоколи кінця XVIII – першої половини XIX ст. (до 1848 р.) написані польською, деколи німецькою та латиною; документи ж, що передбачали листування з владою, – німецькою. Як виняток слід розцінювати єдиний україномовний документ, датований 1799 р., – запрошення секретаря Ставропігії Євстахія Вітавицького на засідання Інституту⁴⁰. І лише 11 липня 1848 р., під впливом подій «Весни народів», на засіданні Ради старійшин Ставропігійського інституту було одностайно прийнято рішення вести всю документацію тільки по-руськи⁴¹.

Національний рух українців Східної Галичини в першій половині XIX ст. засвідчив їхню здатність відстоювати свої права. Цей рух очолила українська еліта (група осіб, яка в цей час займала провідне становище в політичному та суспільному житті українців), яка складалася з духовенства та світської інтелігенції. Її світоглядну основу детермінувала орієнтація на Австрійську імперію, яка мислилася як природний захисник галицького українства. Це була партія «австрійсько-українська, яка очікувала волі від Австрії»⁴². Унаслідок сприяння з боку державної влади, частково через опозицію полякам, український національно-визвольний рух у 1848 р., на

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ TsDIA Ukrainy u m. L'vovi, f. 129, op. 2, spr. 802, ark. 89.

⁴¹ *Ibid.*, spr. 38, ark. 46.

⁴² S. Tomashivs'kyi, *Vidrodzhennia moslvofil'stva*, „Nova zoria” 1929, ch. 8, s. 2.

думку відомого українського історика Михайла Грушевського, «отримав характер надзвичайно лояльний і консервативний – австрійський»⁴³.

Із часом поразка революції, підтримка поляків австрійським урядом сприяла розвіянню австрофільських настроїв серед української інтелігенції та зверненню її поглядів до давнього суперника Польщі – Росії⁴⁴. Відтак зародилася русофільська течія, котра від декларування культурної єдності з Росією наприкінці XIX ст. перейшла до декларацій про прагнення політичної єдності й належність галичан до «русского народу», що врешті-решт істотно зашкодило українському національному руху⁴⁵.

Проте в період національного відродження 1848 р. власне світська інтелігенція, яку успішно репрезентував Ставропігійський інститут, очолювала провід у національному відродженні. Великою мірою це обумовлювалося авторитетом Успенського братства, правонаступником якого став Інститут. Визначення ставропігійських діячів як провідної верстви (через титулування «батьками греко-католицької нації» в урядових документах та статутних – самої інституції) відводило їм роль лідера. Значну частку світської інтелігенції, так численно представленої в Ставропігії, становили чиновники, які займали посади в державних органах управління. Близько десяти відсотків – науковці, викладачі, вчителі. За соціальним походженням це були здебільше вихідці зі священничих і шляхетських родин, які мали переважно гімназійну освіту, що часто отримувала своє продовження в університеті на юридичній спеціальності. Окремі майбутні діячі обмежувалися лише гімназією, а далі займалися самоосвітою, як, наприклад, історик Д. Зубрицький.

Вивчення світської інтелігенції, зосібна членів Ставропігії, ускладнюється відсутністю джерельно зафіксованих біографічних даних. Аналіз існуючих документів, однак, підтверджує наявність уже наприкінці XVIII – на початку XIX ст. цієї суспільної верстви, яка згодом відіграла важливу роль у національному відродженні 1848 р.

⁴³ М. Grushevskii, *Ocherk istorii ukrainskogo naroda*, S.-Peterburg 1906, s. 429.

⁴⁴ Звинувачення австрійській політиці як найуспішнішому пропагаторові русофільства висловив В. Будзиновський і як доказ цього навів той факт, що «русофільство піднесло у нас нагло голову і захопило досить широкі круги нашої суспільности» «не у 40-х роках XIX в., коли з'явився М. Погодін, а у 60-х, коли стало явно, що Австрія вирішила Галичину сполонізувати», а «зневіра в нашу будучність національну з причини австрійської політики в Галичині проявилась ренегатством в двох напрямках. Одні зневірені ополчилися, другі зросійщилися» (V. Budzynovs'kyi, *Moskvofil'stvo, joho prychnyny i teoryi*, L'viv b.r., s. 19, 21).

⁴⁵ I. Orlevych, *Rusofil's'ka techiia* [in:] *Rus', Malorosii, Ukraina: halys'ki ukraintsi u poshukakh vlasnoho imeni (XIX – persha polovyna XX stolit')*, nauk. red. I. Orlevych, L'viv: Логос 2021, s. 103–128.

Bibliografia

Źródła

- Album czyli księga wpisujących się przyjętych do Instytutu staupigialnego członków, Arkhiv l'vivs'koho istorychnoho muzeiu. Viddil fondiv (rukopysy), inv. № 135, 568 ark.
- L'vivs'ka natsional'na naukova biblioteka NAN Ukrainy im. V. Stefanyka NAN Ukrainy. Viddil rukopysiv, f. 167, op. 11, spr. 2416.
- Tsentrал'nyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. L'viv, f. 129, op. 2, spr. 4, ark. 2, 5.
- Tsentrал'nyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. L'viv, f. 129, op. 2, spr. 802, ark. 89.
- Tsentrал'nyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. L'viv, f. 765 (Anton Petrushevych), op. 1, spr. 4 (A. Pietruszewicz, *Słów kilka napisanych w obronie ruskiej narodowości*, Lwów 1848).

Opracowania

- Arkusza O., Szandra V., *Ukraina v XIX stolitti: liudnist' ta imperii*, Kyiv 2022.
- Bryk I., *Pochatky ukrains'koi presy v Halychyni i L'vivs'ka Stavropihiia*. L'vivs'ka Stavropihiia. Mynule i suchasne: zb. L'vivs'koi Stavropihii, red. K. Studyns'kyi, L'viv 1921, t. 1.
- Budzynovs'kyi V., *Moskvofil'stvo, joho prychny i teoryi*, L'viv b.r.
- Grushevskii M., *Ocherk istorii ukrainskogo naroda*, S.-Peterburg 1906.
- Holovats'kyi Ja., *O piervom literaturno-umstviennom dvizhenii rusinov v Galitsii so vriemion Avstriiskogo vladieniia v toi zemlie*, L'vov 1865.
- Hrytsak Ja., *Narysy z istorii Ukrainy: formuvannia modernoi natsii XIX–XX stolittia*. Kyiv 2000.
- Isaievych Ja. D., *Bratstva ta jikh rol' v rozvytku ukrains'koi kul'tury XVI–XVIII st.*, Kyiv 1966.
- Khymka I., *Relihiia i natsional'nist' v Ukraini druhoi polovyny XVIII–XX st.* Kovchek: Naukovyi zbirnyk iz tserkovnoi istorii, L'viv 2003, ch. 4: Ekleziial'na i natsional'na identychnist' hreko-katolykiv Tsentrал'no-Skhidnoi Jevropy, red. O. Turii, s. 55–66.
- Kolb N., „Z Bohom za Tserkvu i vitchyznu”: hreko-katolyts'ke parafial'ne dukhovenstvo v Halychyni u 90-kh rokakh XIX stolittia, Zhovkva 2015.
- Kyrychuk O., Orlevych I., *L'vivs'kyi Stavropihiis'kyi instytut (1788–1914). Rol' u suspil'no-politychnomu ta relihiinomu zhytti ukrainsiv Halychyny*, L'viv 2018.
- Leontowich T., *Odpowiedź na artykuł o nieistnieniu Rusinów*, Lwów 1848.
- Orlevych I. *Rusofil's'ka techiia*. Rus', Malorosiiia, Ukraina: halyts'ki ukrainsi u poshukakh vlasnoho imeni (XIX – persha polovyna XX stolit'), nauk. red. I. Orlevych, L'viv: Lohos 2021, s. 103–128.
- Orlevych I., *Stavropihiis'kyi instytut u L'vovi (kinets' XVIII – 60-i rr. XIX st.)*, L'viv 2001.
- Steblii F., *Chasy avstriis'koho absoliutyzmu (1772 – 1860-ti roky). Administratyvno-pravovyi status. Systema upravlinnia*. Istoriiia L'vova: u 3 t., red. Ja. Isaievych, M. Lytvyn, F. Steblii, L'viv 2007, s. 9–15.
- Steblii F., „Vesna narodiv” u L'vovi. Istoriiia L'vova: u 3 t., red. Ja. Isaievych, M. Lytvyn, F. Steblii, L'viv 2007, s. 148–169.
- Tomashivs'kyi S., *Vidrodzhennia moskvofil'stva*, „Nova zoria” 1929, ch. 8.
- Vavryk V., *Chleny Stavropihiona za 350 liet (1586–1936)*. Jubileinnyi sbornik v pamiat' 350-lietia L'vovskogo Stavropigiona, L'vov 1936, s. 62–143.
- Vidpovid' na osvichennia K. Vinkovs'koho J. Levyts'koho*, „Zoria halyts'ka” 1848, 10 zhovtnia, 17 zhovtnia, 24 zhovtnia, ch. 22–24.
- Vozniak M., *Jak probudylosia ukrains'ke narodne zhyttia v Halychyni za Avstrii*, L'viv 1924.
- Wereszycki H., *Pod berlem Habsburgów*, Kraków 1972.

**Ukrainian secular intelligentsia of the late 18th and first half of the 19th century:
its origins, upbringing and role in social and political life
(as illustrated by the Lviv Stauropegion Institute)**

Summary

This text analyses the participation of the Ukrainian secular intelligentsia of the late 18th and first half of the 19th century in the culture, science and politics of Galicia. It shows that until 1848, the only secular institution representing Ukrainian intelligentsia was the Lviv Stauropegion Institute. The predominant group among the Ukrainian secular intelligentsia were officials of the state administration. Due to their social origin, they were mainly from families of the Greek Catholic clergy, less often from families of the intelligentsia. In the first half of the 19th century, together with the Greek Catholic clergy, they led the national movement of Ukrainians in Eastern Galicia.

Keywords: secular intelligentsia, Lviv Stauropegion Institute, Russophile, Eastern Galicia